

Sorgens kultur

Sorg er en almen menneskelig erfaring, som i reglen følger af et tab af en nærtstående. Sorg er på den ene side et universelt menneskeligt vilkår og måske endda et definerende træk ved det menneskelige, men er samtidig et fænomen, der i sin udtryksform varierer stærkt i forskellige historiske epoker og kulturelle sammenhænge. Inden for den samme kultur er der desuden stor variation i, hvordan mennesker oplever og udtrykker sorg. Sorg er således et væsentligt menneskeligt fænomen, som fortjener at blive studeret i egen ret, men samtidig er det relevant at analysere vores opfattelser af og måder at håndtere sorg på med henblik på at forstå den nuværende udvikling af en kultur, der bliver stadig mindre tilbøjelig til at rumme og tolerere lidelse som en del af tilværelsen. I dag er opstået en enorm "lykkeindustri" af psykologer, terapeuter og behandlere (Davies, 2015), der skal hjælpe os af med lidelsen og gøre os lykkelige. Nogen mener endda, at lykken er blevet en decideret pligt (Bruckner, 2011). Formentlig har ingen anden kultur tidligere haft så tydeligt et lykkeimperativ og været så opsat på at eliminere lidelse, men hvordan hænger det sammen med et lidelsesfuldt fænomen som sorg?

I dette forskningscenter vil vi undersøge sorgerfaringer specifikt, men også de kulturelle rammer og forestillinger om lykke og lidelse, inden for hvilke sorg udspiller sig i vores tid. Et fokus på sorgen vil blive brugt som en nøgle til at åbne op for en bredere analyse af de menneskelige vilkår i vores kultur, og samtidig vil sorgforskningen i sig selv vinde ved en besindelse på sorgens indlejring i kulturelle rammer.

I de senere år er flere og flere menneskelige lidelsesformer blevet underkastet et medicinsk blik, og der opstår løbende nye psykiatriske diagnoser. Kritikere har påpeget en risiko for patologisering, eller med andre ord en sygeliggørelse af almindelige menneskelige oplevelser og reaktioner. Som ny forskning fra AAU har beskrevet (fx Brinkmann, 2016), kan man tale om, at en "diagnosekultur" er opstået, hvor psykiatriske diagnoser anvendes til stadig flere formål. Også sorg ses nu stadig oftere som et medicinsk fænomen, og flere psykiatriske diagnoser for sorg er i de senere år blevet foreslået, herunder "Complicated grief disorder" og "Persistent complex bereavement disorder", hvilket nu er inkluderet i seneste version af det amerikanske diagnosesystem DSM-5 (i sektionen "Conditions for further study"). I Danmark benyttes WHO's diagnosesystem (kaldet ICD), som aktuelt er under revision (den nye version ICD-11 udgives i 2018), og hvor en ny diagnose ifølge WHO vil blive "forlænget sorgforstyrrelse" (#7B22 "Prolonged grief disorder").¹ Det forventes, at Sundhedsstyrelsen i Danmark vil overgå til ICD-11 og dermed indføre den kommende sorgdiagnose, men selv om dette mod forventning ikke skulle ske, vil det fortsat være relevant at undersøge de ændrede opfattelser af sorg, lidelse og lykke – herunder medikaliseringen af sorg – som sker i disse år.

At der indføres en ny diagnostisk sorgkategori vil give en enestående mulighed for at studere pågående ændringer i menneskers opfattelser af sorg specifikt og lidelse og lykke mere alment. Hvordan kan den aktuelle kulturelle opfattelse af sorg begribes? Hvad betyder indfasningen af en ny diagnose? Hvordan vil opfattelsen af sorg udvikle sig i de følgende år?

Centerets overordnede forskningsperspektiver

Ambitionen er at benytte den kommende sorgdiagnose som afsæt til at opbygge et internationalt førende forskningsmiljø for sorgforskning, der beskæftiger sig med alle sorgens væsentlige psykologiske,

---

¹ Se udkastet til WHO's nye diagnosesliste her: <http://apps.who.int/classifications/icd11/browse/l-m/en>

kulturelle og kliniske aspekter. Målet er at opbygge et forskningscenter, der bliver førende på globalt plan inden for tre områder: (I) Sorgforskning specifikt, (II) forskning i psykiatriske diagnoser betydning psykologisk og sociologisk med særlig henblik på den kommende sorgdiagnose og (III) kulturanalyse bedrevet via analyse af menneskelige lidelsesformer, hvilket er en tradition, der går tilbage til bl.a. Durkheim, Freud og kritisk teori som hos Horkheimer, Adorno og senere Honneth, hvor lidelseserfaringen (her af sorg) bliver indgangen til forståelse af den kulturelle situation som sådan. Vi mener, at centret vil kunne integrere disse tre områder på banebrydende måder, hvilket også vil repræsentere en syntese af hovedansøgers forskningsinteresser.

Da sorg er et eksistentielt og processuelt fænomen med mange aspekter, vil de enkelte forskningsprojekter udfolde sig ud fra tre grundlæggende dimensioner:

(1) *Sorgens personlige og eksistentielle dimensioner*

Temaer vil her bl.a. være sorgens fænomenologi (dvs. den umiddelbare oplevelse af tab og sorg), sorg i et livsløbsperspektiv (livslange konsekvenser af tidlige tabserfaringer), sørgendes erfaringer med diagnosticeret sorg (med fokus på dilemmaer mellem adgang til hjælp og patologisering) samt forskelle i sorgforløb (bl.a. gennem udvikling af en metode til belysning af sorgens "affektive logik", se delprojekt 1c).

(2) *Sorgens kulturelle dimensioner*

Her vil forskningsspørgsmålene angå sorgens kulturelle transformation fra religiøse og moralske til psykologiske og medicinske optikker, sorg som ritualiseret praksis (undersøgelse af aktuelle kulturelle konventioner for praktiseringen af sorg – og den eventuelle mangel på ritualer), sorg som offentlig og kollektiv praksis i bl.a. onlinefora (fx sociale medier) og mindesmærker, ændrede institutionelle praksisser i forlængelse af ny sorgdiagnose og sorg som markør for en generel samfundsmæssig udvikling (hvad fortæller de måder, sorgen i dag opfattes og håndteres på, om vores idéer om menneskets vilkår og lidelsen?).

(3) *Sorgens naturdimensioner*

Her vil grundlæggende spørgsmål om sorgens naturlige udtryk og funktion blive stillet: Findes der en naturlig måde at sørge på (på tværs af kulturer)? Kan sorg i nogen form overhovedet siges at være en psykisk lidelse? Har sorg en evolutionspsykologisk funktion? Lader sorgen sig i det hele taget begribe evolutionært? Sorg, lidelse og død: Hvorledes er det muligt at tænke om og finde plads til sorg i en tid, hvor mennesket undgår at forholde sig til døden og søger at eliminere alle former for lidelse?

Målet er at begribe sorgens mange facetter både for at opnå en tilbundsgående forståelse af fænomenet, men også i forhold til at kunne tage kvalificeret stilling til diagnosticeringen og behandlingen af sorg med henblik på at kunne forbedre samfundets tilbud til mennesker i sorg. Med en ny sorgdiagnose bliver diskussionen om både over- og underbehandling afgørende for på den ene side at undgå unødigt sygeliggørelse og på den anden at kunne tilbyde hjælp til mennesker, der faktisk har behov for den.

Sorgforskningens udvikling og aktuelle spørgsmål

Den moderne sorgforskning tog sin begyndelse med Freuds banebrydende arbejde for 100 år siden. Med Freud blev romantikkens tidligere idealisering af sorgen afløst af en tiltagende problematisering og tabuisering, og sørgende blev opfordret til at lægge sorgen bag sig og vende deres energi mod fremti-

den. Med begreber som 'sorgarbejde' og 'løsrivelse' markerede Freud indgangen til det 20. århundredes psykologiserede tilgang til sorg. På baggrund af de freudianske teorier om sorg som et løsrivelsesarbejde, er der siden udviklet en række freudiansk inspirerede sorgmodeller, der beskriver sorg som et arbejde, der dækker over en række mere eller mindre afgrænsede *opgaver*. En sådan model kan for eksempel findes i den amerikanske psykolog Wordens (1982) opgavemodell for sorg, der identificerede fire sorgopgaver: (1) At acceptere tabets virkelighed, (2) at bearbejde sorgens smerte, (3) at tilpasse sig til en verden uden den afdøde, og (4) at tilbagetrække den følelsesmæssige energi fra den afdøde, og reinvestere den i andre relationer. I en dansk kontekst er denne form for arbejdsmodel især blevet kendt gennem bogen *Den nødvendige smerte* (Davidsen-Nielsen & Leick 1987). Bogen er siden førsteudgivelsen i 1987 udkommet i flere udgaver og adskillige oplag, og har været banebrydende for, hvordan sorg er blevet forstået og håndteret, både i kliniske miljøer og i den almindelige befolkning herhjemme.

En anden udbredt forståelse af sorg findes i de såkaldte *fasemodeller*, der i første omgang blev udviklet af psykologerne Robertson og Bowlby (1952) som en beskrivelse af småbørns formodentligt evolutionært udviklede adfærsrepertoire ved adskillelse fra deres mødre. Robertson og Bowlby kategoriserede børnenes typiske adskillelsesreaktioner i tre faser, hvor den første blev beskrevet som 'vred søgen/længsel', efterfulgt af 'depression og fortvivlelse', som endelig ledede frem til 'løsrivelse'. Bowlby og Parkes (1970) videreudviklede denne model til at beskrive tabsreaktioner hos voksne, hvor de tilføjede 'følelsesløshed' som en første fase. Den schweizisk-amerikanske psykiater Kübler-Ross' udvikling af en lignende model til beskrivelse af døendes reaktioner og sidenhen til sørgende, har ligeledes haft enorm indflydelse på kliniske og populærpsykologiske forståelser af sorg i det 20. århundrede (Kübler-Ross 1970; Kübler-Ross & Kessler 2005). De velkendte opgave- og fasemodeller har dannet grundlag for en lang række interventionsstrategier og terapeutiske praksisser, og været skelsættende for, hvordan sorg er blevet forstået, oplevet og håndteret i den vestlige kultur op igennem det 20. århundrede og frem til i dag.

Imidlertid er opgave- og fasemodellerne blevet mødt med tiltagende kritik fra såvel kvantitativt orienteret forskning som antropologiske studier, klinisk forskning og praksis. Især er forestillingen om, at sorgprocessen skal lede til en endelig løsrivelse af de følelsesmæssige bånd til den afdøde, blevet kraftigt kritiseret. Som alternativ til fasemodellernes rigide opdelinger og ensidige fokusering på løsrivelse, har både forskere og klinikere påpeget, at 'fortsat tilknytning' (*continuing bonds*) til den afdøde ikke bare er et almindeligt fænomen i sorg, men også noget, der kan være hjælpsomt for den sørgende (Klass, Silverman & Nickman 1996; White 1988). Endvidere er idéen om, at sorg alene skal forstås som en *følelsesmæssig* proces blevet udfordret, blandt andet i de hollandske psykologer Stroebe og Schuts såkaldte 'tosporsmodel' for sorg (Stroebe & Schut 1999). Heri beskrives sorg som en vedvarende vekselvirkning mellem konfrontation med og undgåelse af tabet. De tabsorienterede processer omhandler den følelsesmæssige bearbejdning af tabet og omformning af båndene til den afdøde. Undgåelse af tabet beskrives i modellen som en restaurationsorienteret proces, hvor man forholder sig til de ændringer og udfordringer tabet medfører i nutid og fremtid: At blive i stand til at gøre nye ting, tilegne sig nye roller, og lade sig aflede fra sorgens følelser. I modellen gives der ikke forrang til én af processerne, og bevægelsen mellem dem beskrives som en individuel og tidsmæssigt uafgrænset proces. Udover tosporsmodellen har også narrative tilgange til sorg vundet indpas i de seneste årtier (Walter 2000). De narrative tilgange fokuserer på betydningerne af de efterladtes *fortællinger* om den afdøde. Efterladte har ikke kun behov for at bearbejde følelser, men også for at bearbejde de fortællinger, hun eller han har om den afdøde, og om sit forhold til den afdøde. De narrative perspektiver lægger vægt på, at de efterladte skal finde måder, hvorpå de kan integrere den afdødes livshistorie i deres egen livshistorie.

De nyere tilgange repræsenterer et opgør med fase- og opgavemodellernes ensidige fokus på emotionel bearbejdning i et kronologisk velafgrænset forløb. Dertil lægger både tosporsmodellen og især de narrative tilgange større vægt på sorgens sociale aspekter, ved at fremhæve betydningen af de *sociale relationer* den udspiller sig i. Opgøret med faseteorierne indebærer således et opgør med tanken om sorg som et velafgrænset fænomen, der når sin endelige afslutning i form af følelsesmæssig løsrivelse fra den afdøde.

Walter (1999) har fra et sociologisk perspektiv argumenteret for, at vor tids døds- og sorgforståelse kan anskues som udtryk for både senmoderne og postmoderne tendenser. De senmoderne tendenser dækker over, hvordan den enkelte i sin livsførelse uvægerligt inddrager fortolkningsrepertoier tilvejebragt gennem institutionelle ekspertsystemer. I det senmoderne samfund er det personlige narrativ uløseligt forbundet til viden, der tilvejebringes om mennesket gennem videnskaberne, ikke mindst psykologien og psykiatrien – senest med den kommende sorgdiagnose. De postmoderne tendenser er derimod præget af en udtalt skepsis over for universelle teorier og autoritative ekspertsystemer til fordel for et fokus på det autentiske, personlige og specifikke. I det postmoderne er individet selv den højeste autoritet i forhold til sit eget liv, og således også i forhold til sin egen sorg. Side om side med senmodernitetens ekspertviden om sorg og krise, er der opstået et blomstrende marked for selvhjælpsgrupper, bøger og hjemmesider om og for privatpersoner, der deler deres personlige tabserfaringer.

Sorgforskningens udvikling har således siden Freud bevæget sig fra ideer om sorgarbejde i bestemte faser over mere komplekse modeller og til nutidens skisma mellem sorg som et alment psykologisk fænomen, der kan håndteres gennem ekspertsystemer – senest også i psykiatrien – og sorg som en absolut personlig erfaring. Vi mangler nu viden om, hvordan dette skisma udspiller sig i menneskers liv i dag; om hvordan sorg konciperes kulturelt og ikke alene personligt og socialt; om hvilken rolle de institutionelle aktører spiller for menneskets forståelse af sorg; og endelig om hvad der sker med sorgopfattelsen i takt med medikaliseringen og den kommende diagnose. Dette projekt vil udforske disse spørgsmål sideløbende med indførelsen af en sorgdiagnose i det danske behandlersystem og den unikke mulighed, der her gives for at studere fænomenet før, under og efter indførelsen af diagnosen.

Målsætninger

Projektets overordnede primære mål er at forstå sorgens aktuelle status og udtryk, og følge dens udvikling i takt med en løbende medikalisering og indførelse af ny diagnose. Sekundært er målet at bruge sorg og dens udvikling som historisk seismograf for en bredere udvikling i den kulturelle opfattelse af lidelse og lykke. Det er universelt for mennesker, at de oplever lidelse i deres liv, men mulighederne for at give lidelsen mening varierer på tværs af kulturer og epoker. Vi vil undersøge, hvilke meningsgivende ressourcer, der findes i vores kultur i dag i forhold til et lidelsesfuldt fænomen som sorg. Empirisk set vil projekterne fokusere på *sorg efter tab af forældre* (delprojekt 1a og 1b), *sorg efter tab af barn* (delprojekt 2a) og *sorg efter tab af ægtefælle* (delprojekt 3a).

Det er således projektets intention at opfylde følgende målsætninger:

- (1) Tilvejebringe en almenpsykologisk forståelse af sorg både i en aktuel kulturel sammenhæng og prospektivt følge udviklingen i en 5-årig periode i takt med indførelsen af en diagnose
- (2) Udarbejde en gennemgribende kritisk analyse af den nyeste forskning og teoriudvikling inden for sorg alment og kompliceret sorg specifikt

- (3) Identificere problemstillinger relateret til sorg blandt læger, psykologer, lærere og NGO'er med henblik på at forbedre disses muligheder for at agere adækvat i en tid, hvor opfattelsen af sorg er i færd med at ændre sig drastisk i og med den forventede indførsel af en sorgdiagnose
- (4) Igangsætte en kvalificeret samfundsmæssig debat på oplyst grundlag om opfattelser af sorg, lidelse og de menneskelige forventninger til et lykkeligt liv
- (5) Udbrede forskningsresultaterne bredt til såvel fagfæller som lægmand og herigennem bidrage til at skabe en større forståelse af sorg som kulturelt fænomen og af psykiatriske diagnosers indvirkning på menneskets selvforståelse i moderne tid

Forskningsspørgsmål og arbejdsopgaver

Målsætningerne vil opfyldes gennem tre overordnede arbejdsopgaver, der igen består af underordnede delprojekter:

Arbejdsopgave 1: Sorgens personlige og eksistentielle dimensioner

Sorg er i sit væsen en personlig erfaring, hvor tabet af en nærtstående involverer intens lidelse, ændrede eksistentielle forholdemåder og ultimativt ændringer i egen selvopfattelse. Der er risiko for udvikling af psykiske forstyrrelser som depression, angst og kompliceret sorg (jf. den nye diagnose), men der er også en stigende kulturel og forskningsmæssig opmærksomhed på personlig vækst som en mulig konsekvens af et sorgforløb (fx i form af modenhed, øget værdsættelse af livet osv.). Projekterne i Arbejdsopgave 1 undersøger tab af en forælder fra eksistentielt-fænomenologiske og kulturpsykologiske perspektiver, både prospektivt (1a) og retrospektivt (1b), og informanterne rekrutteres via samarbejde med organisationen Børn, Unge og Sorg.

1a): Ditte Winther-Lindqvist (lektor, AU): Forældertab hos unge

Projektet er eksistentielt-fænomenologisk og undersøger, hvordan en tabserfaring påvirker unge, der mister en forælder. Forskning har vist, at der er en akut og betydelig belastning efter tab af forælder, og at tabet ofte har livslange konsekvenser for den efterladte. Kvaliteten af forholdet til den afdøde forælder, socialt netværk og tilstedeværelsen af yderligere stressorer er kendte faktorer, der kan påvirke langtidseffekten af et tab (Stroebe & Schut 2001). Undersøgelsen vil udforske forbindelsen mellem akutte reaktioner og de første års justeringer til at leve med tabet af en forælder i ungelivet. Der trækkes på en ny eksistentiel model for det personlige selv som en kropsliggjort historisk udviklingsproces mhp. at udvikle et vokabular til at afdække kropslige og præ-verbale tabserfaringer (Køster & Winther-Lindqvist, forthcoming). Der foretages semi-strukturerede interviews med 20 unge, der har mistet en forælder inden for de seneste 6 måneder, og 10 af de samme unge følges prospektivt med årlige opfølgende interviews henover de næste 4 år. Designet giver mulighed for at indgå i kritisk dialog med både fase-modellerne og den nyere to-sporsmodel for sorgreaktioner, eftersom både den akutte tabserfaring samt den efterfølgende transition undersøges mhp på at afdække processen og dens konsekvenser i forhold til lidelse, kompliceret sorg og/eller personlig vækst.

1b): Allan Køster (ph.d., kommende post. doc.) : Tabserfaring i et langtidsperspektiv

Dette delprojekt vedrører afdækning af langtidseffekterne af tab af en forælder i barndommen/ungdommen, ud fra samme teoretiske ramme som delprojekt 1a, men med informanter der undersøges retrospektivt. 30 informanter (15 som har mistet en forælder før 10-års alderen, og 15 der har mistet efter 10-års alderen) interviewes efter de selv er blevet voksne (mellem 30-45 år). Den analytiske strategi anvender den nye eksistentielle model for at belyse, hvordan tabet aflejr sig som en kropsligt forankret konstituerende del af personen, og f.eks. reaktiveres i forbindelse med senere livsbegivenhe-

der (selv at blive forældre og stifte familie). Informanterne bliver stillet de samme spørgsmål vedrørende deres oplevelser på tidspunktet for tabet, hvordan tabet påvirkede dem dengang og nu (den aktuelle situation, personlige relationer og erhvervsmæssige forpligtelser). Spørgsmålene designs til at afdække både en prærefleksiv kropsliggjort erfaring og mere refleksive oplevelser, og materialet skal analyseres både fænomenologisk og narrativt. Dette design muliggør en afdækning af langtidseffekterne af tab af en forælder og en teoretisk diskussion mellem eksistensfænomenologi og narrative traditioner mhp. på at afdække forholdet mellem kropslige erfaringer og hvordan de overgår og omformes til narrative selv-fortællinger.

1c) Luca Tateo (lektor, AAU): Sorgens affektive logik

Det tredje delprojekt ligger i krydsfeltet mellem den personlige erfaring af sorg og dens kulturhistorie (Valsiner, 2014). Sorgprocessen involverer en bestemt relation til verden, der i kulturpsykologisk terminologi kaldes "affektiv logik" (Ciompi, 1997; Lennon, 2010). Enhver kulturel kontekst inviterer via ritualer og praksisser personer ind i bestemte affektive sammenhænge og hæmmer samtidig andre. Personens vej gennem disse affektive sammenhænge er fuld af ambivalenser og er på den ene side partikulær samtidig med, at den på den anden side trækker på kulturelle repertoires for måder at tænke, føle og handle på, herunder diskurser om sorg samt typiske narrative scripts for sorgens forløb. Disse repertoires er normative og anviser kulturelt accepterede måder, man "bør" sørge og udtrykke sorgen på. Men ud fra hvilken "affektiv logik" er sorgens normativitet organiseret? Det søger dette delprojekt at give svar på. I første fase ved at udvikle en kvalitativ forskningsmetode, der kan fange den affektive logik. Metoden vil blive afprøvet på ca. 100 studerende. I anden fase vil metoden blive anvendt på to grupper af unge, der ud fra gældende diagnostiske kriterier har henholdsvis normale og problematiske sorgreaktioner. Anden fase vil involvere gentagne dybdeinterview (i samarbejde med forskningsassistent) med 6-10 deltagere for at forstå den affektive logik i dybden.

Arbejdsopgave 2: Sorgens kulturelle dimensioner

Erfaringer med tab og død er fundamentale eksistentielle vilkår i menneskelivet, som overskrider historiske, geografiske og kulturelle grænser. Samtidig er den betydning, der tillægges tabserfaringer forskellige i forskellige kulturelle sammenhænge, hvilket også gælder for ritualer og praksisser relateret til død og sorg (Walter, 1999; Stroebe, Gergen, Gergen, & Stroebe, 1992). Projekterne i arbejdsopgave 2 vil på forskellig vis undersøge den nuværende kulturelle kontekst for sorg og lidelse i Danmark og følge ændringerne af denne i takt med indførelsen af den forventede sorgdiagnose.

2a) Ester Holte Kofod (ph.d., kommende post doc., AAU): Medikalisering af sorg: Konsekvenser af en kommende diagnose

Historisk set er det især religiøse fortolkningsrammer, som har givet mennesker ritualer og praksisser til at håndtere sorg (Durkheim, 1915; Malinowski, 1948). I den senmoderne tid er sorg imidlertid i stigende omfang blevet genstand for medicinsk og psykologisk intervention og forstås nu stadig oftere i et sundheds- og risikoperspektiv (Stroebe, Schut, & Stroebe, 2007; Walter, 2006). Den kommende sorgdiagnose forventes at få adskillige konsekvenser både individuelt og samfundsmæssigt, og forskningen tyder på, at mellem 10 og 20 % af alle efterladte vil opfylde kriterierne for kompliceret sorg (Shear, 2010). Dette delprojekt vil undersøge de forskellige historiske, sociokulturelle, diskursive og materielle betingelser, der former nutidens sorgpraksisser, hvordan disse praksisser ændres i og med indførelsen af sorgdiagnosen og hvordan individer aktivt anvender og er medskabere af disse praksisser og forståelser af sorg. De empiriske data vil være mangfoldige, bl.a. historiske dokumenter, diagnostiske manualer, psykometriske test, professionelle og biografiske fortællinger om sorg, online-materialer og feltobser-

vationer blandt støttegrupper for sørgende. Desuden skal der over en 2-3-årig periode foretages gentagne og mere dybdegående interview med ca. ti personer, der inden for et år har mistet et barn, og som i henhold til litteraturen er i særlig høj risiko for at udvikle komplicerede og forlængede sorgreaktioner. Målet er at forstå, hvordan individernes fænomenologiske erfaringer og biografiske fortællinger relaterer sig til samtidens medikaliserede sorgforståelser, efterhånden som den nye sorgdiagnose sætter sig igennem.

2b) Brady Wagoner (professor, AAU) & Ignacio Brescó (post doc., AAU): Socio-materielle praksisser for offentlig sorg og kollektiv erindring

Socio-materielle praksisser for sorg i det offentlige rum er traditionelt blevet koblet til en gruppes kollektive erindring og identitet. Ud fra en rekonstruktiv (Wagoner, in press) og kontekstbaseret (Brescó & Wagoner, 2016) tilgang til hukommelsen, har forskere bl.a. studeret monumenter og mindesmærker i kølvandet på verdenskrigene, Holocaust og Vietnamkrigen (Young, 1993), ligesom man har undersøgt ritualers, materielle artefakters og offentlige rums medierende rolle i relation til fælles tabserfaringer. Dette delprojekt vil fokusere på de mange socio-materielle praksisser, der i dag medierer den offentlige sorgs udtryksformer og hvordan det tabte objekt forhandles socialt, gøres meningsfuldt og erindres forskelligt fra forskellige kulturelle positioner. Tre empiriske spor vil blive fulgt: (a) Offentlig sorg udtrykt gennem online-mindesmærker (Harju, 2015), hvilket undersøges gennem onlineetnografi eller såkaldt "netnografi" (Kozinets, 2010); (b) offentlig sorg udtrykt gennem officielle mindesmærker, hvilket undersøges gennem anvendelse af "Dialogical Accompaniment Interactive Group Method" (Espinoza & Piper, 2014), hvorved deltagerne inviteres til at gå rundt ved et mindesmærke og give udtryk for deres indtryk efterfulgt af fokusgruppeinterview; (c) offentlig sorg udtrykt gennem midlertidige mindesmærker, hvilket undersøges som i (b) med særlig fokus på performative og ritualistiske elementer, der karakteriserer sådanne steder (fx et minuts stilhed, bøn, blomsternedlæggelse, kort, digte osv.). Projektet forventes at forløbe over en 5-årig periode, hvilket muliggør en afdækning af de igangværende kulturelle transformationer af sorgens socio-materielle praksisser.

2c) Anders Petersen (lektor, AAU): Sorg som diagnosticeret lidelse: De socio-strukturelle transformationer bag sorgdiagnosen

Sorg bliver i stigende omfang betragtet som en lidelse, der kan behandles. Den indskrives sig dermed i samme kategori som depression, angst og opmærksomhedsforstyrrelser. På den baggrund rejser der sig et påtrængende sociologisk spørgsmål: Hvilke socio-strukturelle transformationer har muliggjort denne udvikling? Ligesom det forholder sig med depressionsdiagnosens stigende udbredelse (Ehrenberg 2010; Petersen 2016), så arbejder dette delprojekt ud fra en tese om, at man ikke kan forstå sorgens transformation til en diagnostisk kategori alene ved at se på psykiatrien som en disciplin (der udvikler diagnostiske manualer) eller på medicinalindustrien, der har interesse i at skabe endnu en behandlingskrævende lidelse. Det er også nødvendigt at undersøge de ændrede sociale regler og normer, som har muliggjort sorgens rejse fra hverdagens sociokulturelle verden og ind i en diagnostisk, medikaliseret sfære. Dette sociologiske delprojekt stiller spørgsmålet, hvad der i det senmoderne samfund understøtter denne udvikling? Empirisk undersøges dette ved hjælp af dokumentanalyse af historiske dokumenter (Duedahl & Jacobsen 2010; Lynggaard 2010) – alt fra socio-medicinsk faglitteratur over trival- og populærlitteratur til internetmaterialer – hvor sorgens udviklingshistorie kan kobles til samfundsmæssige udviklingstendenser. I anknudning hertil anvendes hovedsageligt sociologiske samtidsdiagnoser, der søger at bestemme karakteren af det samfund vi lever i. I tillæg til et fokus på de socio-strukturelle transformationer vil projektet forfølge et institutionelt spor og undersøge etnografisk, hvordan forskellige institutionelle praksisser forandres ved indførslen af en ny sorgdiagnose (Agar 2008).

Dette undersøges i samarbejde med en ph.d.-studerende, og der vil ske en udvælgelse af to-tre institutionelle sammenhænge som undersøgelsesobjekter.

Arbejdspakke 3: Sorgens naturdimensioner

De tre delprojekter i arbejdsplan 3 hænger sammen og er også tænkt til at skulle fungere integrerende i forhold til delprojekterne i de øvrige arbejdsplaner.

3a) Svend Brinkmann (professor AAU): Sorg mellem lykke og lidelse

Det første delprojekt undersøger sorgen i et spændingsfelt mellem samtidens idealer om det lykkelige liv og lidelsen. Sommetider siger man, at sorgen er kærlighedens pris, dvs. den pris man må betale for at elske nogen. Sorg er i den optik et lidelsesfuldt fænomen, der dog samtidig er meningsfuldt og eksistentielt universelt. Hvad fortæller samtidens forståelse af sorg om vores opfattelse af lykke og lidelse? Er det lykkelige liv det lidelsesfrie liv? Hvis ikke – hvordan finder mennesker så rum til sorg og lidelse i en "lykkekultur" (Davies, 2015), der er præget af "tvangslukke" (Cederström, 2016)? Er der generationsforskelle på dette punkt – og hvordan udvikler folk deres syn på sorgen, lykken og lidelsen mange år efter et tab (og i lyset af indførslen af en diagnose)? Projektet er empirisk og involverer interview med ca. 30 personer, der inden for et år har oplevet at miste en ægtefælle (fordelt mellem 3 lige store grupper i henholdsvis 30'erne, 50'erne og 70'erne), hvor målet er gennem fænomenologiske og narrative analyser at afdække deltagernes oplevelser af at sørge i en kultur, der kræver lykke, effektivitet og præstation. Projektet bliver longitudinalt og deltagerne bliver interviewet løbende tre gange over en 5-årig periode. Projektet udføres i samarbejde med en ph.d.-studerende.

3b) Svend Brinkmann (professor AAU): Sorg som psykisk forstyrrelse

Dette delprojekt er teoretisk og filosofisk og stiller spørgsmålet: Hvad er en psykisk forstyrrelse? Med udgangspunkt i Jerome Wakefields (1992 m.fl.) teori om psykiske forstyrrelser som "harmful dysfunctions" undersøges det om og på hvilken måde, der kan være "dysfunctions" involveret ved sorg, herunder komplicerede sorgreaktioner. Wakefields teori bygger på ideen om naturligt, evolutionært udviklede mentale moduler, som kan lide skade og dermed forårsage lidelse. Men nyere teoridannelser (fx Ingold, 2011; Lock & Nguyen, 2010 m.fl.) har problematiseret den stærke distinktion mellem det naturligt udviklede og det kulturelle, og spørgsmålet er, hvad det betyder for denne autoritative teori om psykiske forstyrrelser (der bl.a. ligger bag diagnosesystemernes seneste udviklinger)? Sorgens udfordring til teorien om mentale moduler er derudover, at der muligvis slet ikke er nogen adaptiv funktion forbundet med sorg. I den forstand kan sorgen betragtes som en slags "eksistentiel protest" mod, at alt skal være "nyttigt" i evolutionære termer. Dette projekt bygger videre på en almen teori om psykiske forstyrrelser, udviklet gennem de seneste år (Brinkmann, 2016), men anvendes her specifikt mhp. en analyse af sorg.

3c) Svend Brinkmann (professor, AAU): Sorg mellem natur og kultur

Det tredje delprojekt tager denne tråd op og stiller spørgsmålet: Hvorfor sørger mennesker overhovedet? Har sorgen en evolutionær funktion, eller er den et "tilfældigt" biprodukt af vores kapaciteter til relationsopbygning og emotionelle liv? Dette spørgsmål repræsenterer en udfordring til evolutionspsykologien, der som udgangspunkt ser psykologiske processer som udviklede responser på evolutionære pres. Men det har umiddelbart været vanskeligt at begrebsliggøre en evolutionær funktion ved sorgen. Spørgsmålet vil blive belyst gennem en komparativ undersøgelse af forskelle og ligheder mellem menneskets måde at sørge på og andre højere primaters. Delprojektet vil også involvere en empirisk undersøgelse af sorgens normativitet, dvs. af forskelle på "hvor meget" og "hvordan", man "bør" sørge, af-

hængigt af forholdet til den afdøde. Undersøgelsen vil anvende kunstneriske (fx malerier af sørgende i forskellige epoker) og litterære (fortællinger om sorg gennem tiderne, kulminerende med den kommende sorgdiagnose) ud fra en antagelse om, at forskelle på hvordan "korrekt" sorg er udlagt i forskellige epoker, kan sige noget om forholdet mellem det kulturelt normative og det naturligt kausale. Projektet tager bl.a. udgangspunkt i den hermeneutiske filosof Charles Taylors (fx 1989) teori om, at følelser som sorg opererer indenfor en meningsgivende horisont eller baggrund, der kan forandre sig historisk og kulturelt.

Litteraturhenvisninger

- Agar, M.H. (2008). *The Professional Stranger: An Informal Introduction to Ethnography*. Bingley: Emerald Group.
- Bowlby, J. & Parkes, C. M. (1970). Separation and Loss Within the Family. *The Child in His Family*, 1:197-216.
- Brescó, I. & Wagoner, B. (2016). Context in the cultural psychology of remembering. In C. Stone & L. Bietti (Eds.), *Contextualizing Human Memory*. London: Routledge.
- Brinkmann, S. (2016). *Diagnostic Cultures: A Cultural Approach to the Pathologization of Modern Life*. London: Routledge.
- Bruckner, P. (2011). *Perpetual Euphoria: On the Duty to be Happy*. Princeton University Press.
- Cederström, C. (2016). *The Fantasy of Happiness* (in press).
- Ciampi, L. (1997). The concept of affect logic: an integrative psycho-socio-biological approach to understanding and treatment of schizophrenia. *Psychiatry*, 60(2), 158-170.
- Davidson-Nielsen, M. & Leick, N. (1987). *Den nødvendige smerte – om sorg, sorgterapi og kriseintervention*. København: Munksgaard.
- Davies, W. (2015). *The Happiness Industry*. London: Verso.
- Duedahl, P & Jacobsen, M.H. (2010). *Introduktion til dokumentanalyse*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Durkheim, É. (1915/1965). *The Elementary Forms of Religious Life*. New York: Free Press.
- Ehrenberg, A. (2010). *Det udmattede selv: Depression og samfund*. Informations forlag.
- Espinoza, A., & Piper, I. (2014). The study of memory sites through a Dialogical Accompaniment Interactive Group Method: a research note. *Qualitative Research*, 14(6) 712 –728
- Harju, A. (2015) Socially shared mourning: construction and consumption of collective memory. *New Review of Hypermedia and Multimedia*, 21(1-2), 123-145,
- Ingold, T. (2011). *Being Alive: Essays on Movement, Knowledge and Description*. London: Routledge.
- Klass, D., Silverman, P. R. & Nickman S. L. (red.) (1996): *Continuing Bonds – New Understandings of Grief*. New York: Taylor & Francis.
- Kozinets, R. V. (2010). *Netnography: Doing ethnographic research online*. London: Sage.
- Kübler-Ross, E. (1970): *On Death and Dying*. New York: Collier Books.
- Kübler-Ross, E. & Kessler, D. (2005): *On Grief and Grieving: Finding the Meaning of Grief through the Five Stages of Loss*. New York: Simon & Schuster.
- Køster, A. & Winther-Lindqvist, D. (2017) Personal history and historical selfhood: an account of the embodied and pre-reflective dimension. In Rosa, A. & Valsiner, J. (Eds.) *Handbook of Sociocultural Psychology*. Cambridge University Press (2nd edition, forthcoming).
- Lennon, K. (2010). Re-enchanting the World: The Role of Imagination in Perception. *Philosophy*, 85, 375-389
- Lock, M. & Nguyen, V.-K. (2010). *An Anthropology of Biomedicine*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Lynggaard, K. (2010). Dokumentanalyse. In S. Brinkmann & L. Tanggaard (Eds.) *Kvalitative metoder*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Malinowski, B. (1948). *Magic, Science, and Religion and Other Essays*. Illinois: The Free Press.
- Petersen, A. (2016). *Præstationssamfundet*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Robertson, J. & Bowlby, J. (1952). Responses of young children to separation from their mothers. *Courier of the International Children's Centre, Paris, II*, 131-140.
- Shear, M. K. (2010). Complicated grief treatment: The theory, practice and outcomes. *Bereavement Care*, 29(3), 10-14.
- Stroebe, M., Gergen, M. M., Gergen, K. J., & Stroebe, W. (1992). Broken hearts or broken bonds: Love and death in historical perspective. *American Psychologist*, 47(10), 1205.
- Stroebe, Margaret & Henk Schut (1999): The Dual Process Model of Coping with Bereavement: Rationale and Description. *Death Studies*, 23 (3):197-224.

- Stroebe, M. , Hansson, R. O., Stroebe, W., & Schut, H. (Eds.). (2001). *Handbook of Bereavement Research: Consequences, Coping, and Care*. Washington, DC: American Psychological Association
- Stroebe, M., Schut, H., & Stroebe, W. (2007). Health outcomes of bereavement. *The Lancet*, 370(9603), 1960-1973.
- Taylor, C. (1989). *Sources of the Self: The Making of the Modern Identity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Valsiner, J. (2014). *An Invitation to Cultural Psychology*. London: Sage.
- Wagoner, B. (in press). *The Constructive Mind: Bartlett's Psychology in Reconstruction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wakefield, J. C. (1992). The concept of mental disorder: On the boundary between biological facts and social values. *American Psychologist*, 47, 373-388.
- Walter, T. (1999). *On Bereavement: The Culture of Grief*. Buckingham: Open University Press.
- Walter, T. (2000). Grief Narratives: The Role of Medicine in the Policing of Grief. *Anthropology & Medicine*, 7 (1):97-114.
- Walter, T. (2006). What is complicated grief? A social constructionist perspective. *OMEGA-Journal of Death and Dying*, 52(1), 71-79.
- White, Michael (1988). *Saying Hello Again – The Incorporation of the Lost Relationship in the Resolution of Grief*. Adelaide: Dulwich Centre Newsletter.
- Worden, J. W. (1982). *Grief Counseling and Grief Therapy: A Handbook for the Mental Health Practitioner*. New York: Springer.
- World Health Organization (2014). *ICD-11 Beta Draft (Joint Linearization for Mortality and Morbidity Statistics)*. Geneva: World Health Organization.
- Young, J. E. (1993). *The Texture of Memory: Holocaust Memorials and Meaning*. New Haven, CT: Yale University Press.